

Meddelanden och aktstycken

Nätpublicering av dialektinspelningar

Av Trausti Dagsson, Fredrik Skott och Lena Wenner

Abstract

This article presents the project *Nätpublicering av dialektinspelningar* (Web publication of dialect recordings), which was launched in 2015. The article focuses on the ethics and methodology of digital publishing. Within the project, a digital platform called *Dialektkartan* (The Dialect Map) has been developed. Currently, this platform includes around 700 of the Institute for Language and Folklore's collection of recorded interviews.

Keywords: archives, recordings, online publishing, ethics, digital humanities.

I Institutet för språk och folkminnets samlingar finns omkring 15 500 gramfonoskivor, drygt 18 000 rullband och närmare 9 000 kassetter. Sammanlagt rör det sig om uppskattningsvis 25 000 timmars inspelat tal, till största delen resultatet av intervjuer utförda som ett led i institutets och dess föregångares ambition att dokumentera dialekter och folkminnen i Sverige.¹ Projektet Nätpublicering av dialektinspelningar påbörjades 2015 med syfte att tillgängliggöra en del av inspelningarna för såväl forskare som en intresserad allmänhet. Här presenteras projektet kortfattat med fokus på etik och metoder för digitalt tillgängliggörande.

Inspelningarna

Hur ska dialekter och folkminnen bäst dokumenteras? Åtminstone sedan början av 1900-talet har frågan dryftats; i takt med förändrade vetenskapliga ideal, skiftande ekonomiska förutsättningar och nya tekniska landvinningar har de svenska dialekt- och folkminnesarkivens insamlingsmetoder kontinuerligt utvärderats och utvecklats. Ett bra exempel härpå är de under 1900-talet förbättrade inspelningsmöjligheterna, vilka successivt kom att förändra arkivens verksamheter.

Visserligen köpte dåvarande Landsmålsarkivet i Uppsala (idag Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala) en fonograf redan 1917 men merparten av all insamling under 1910-, 1920- och 1930-talen skedde alltjämt med papper och penna. Inspelningsverksamheten tog fart på allvar först under 1930-talets andra hälft, då arkivet köpte en mer portabel grammofonupptagningsapparat (Telefunken Ela T 39). I slutet av 1930-talet gjordes inspelningsresor till de flesta svenska landskap, i södra Sverige i samarbete med Lands-

¹ Webbadress: <http://www.sprakochfolkminnen.se/sprak/dialekter/samlingar/inspelningar.html>. Hämtad den 2 maj 2018.

målsarkivet i Lund och i Bohuslän och södra Dalsland med Institutet för dialekt- och ortnamnsforskning vid Göteborgs högskola (idag Dialekt-, namn- och folkminnesarkivet i Göteborg). En särskild inspelningsbil (Volvo Pv 801 F, ombyggd) inköptes 1945, vilket väsentligt underlättade fältarbetena (Hedblom 1950, 1959). Från och med mitten av 1950-talet övergick de tre arkiven till att spela in på rullband, senare på kassett- och DAT-band. Numera sker merparten av inspelningarna med hjälp av digitala ljud- och/eller videoinspelare.

Projektet Nätpublicering av dialektinspelningar rör framför allt inspelningar gjorda under 1930- till 1960-talet. Många inspelningar gjordes primärt med syfte att dokumentera talspråk. För arkivens dialektologer var inspelningarna tidigt ett viktigt arbetsredskap. »Grammofonen 'fotograferar' språket, så som det talades av en viss person vid ett visst tillfälle» konstaterade dialektologen Folke Hedblom (1950 s. 75). Att nedteckna talspråk var inte bara tidskrävande utan också svårt. Jämfört med de skriftliga uppteckningarna i arkivens samlingar var inspelningarna, påpekade Hedblom, t.ex. mindre påverkade av upptecknarnas föreställningar om vad som var ideal dialekt: »På skivan framträder talspråket i hela sin brokiga rikedom, i det skick det får hos personer av olika kön, åldersklasser, begåvning, bildningsgrader och socialgrupper med alla dess stilarter, stilblandningar, inkonsekvenser, anakoluter o.s.v.» (Hedblom 1950 s. 78; jfr Hedblom 1967 s. 202 f.).

Med inspelningarna ville man inte bara dokumentera dialekter utan de var också en viktig del av arkivens kulturhistoriskt inriktade insamlingsverksamhet. Människorna som intervjuades ombads ofta berätta om ämnen som intresserade tidens folkliks- och folkminnesforskare, d.v.s. om äldre tiders materiella och immateriella kultur. Folke Hedblom (1950 s. 75) konstaterade: »En gammal jägare får givetvis berätta om jakt, en fiskare om fiske, jordbrukaren om sina sysslor i gamla tider, fäbodkullan får tala om fäbodliv o.s.v. Lokala bebyggelsetraditioner, ortnamn, folktro och folksed höra givetvis till standardprogrammet.» Detta gör att inspelningarna också idag är intressanta för forskare inom olika vetenskapliga discipliner.

Sedan 1990-talet pågår digitalisering av det omfattande materialet. Digitaliseringen har två huvudsakliga syften. Först och främst är digitaliseringen ett sätt att säkerhetskopiera inspelningar som tidigare bara fanns på sköra vaxrullar, grammofonskivor och rullband. Samtidigt är tanken också att tillgängliggöra delar av materialet via internet. I likhet med andra statliga kulturarvsinstitutioner ska Institutet för språk och folkminnen prioritera tillgängliggörandet av material och då inte enbart vända sig till forskare utan också till en intresserad allmänhet.

Dialektkartan

Som myndighet har Institutet för språk och folkminnen i uppdrag att på vetenskaplig grund samla in, bevara, vetenskapligt bearbeta samt sprida

kunskap och material om bl.a. dialekter och folkminnen i Sverige. I de senaste årens regleringsbrev har barn och ungdomar betonats som särskilt viktiga målgrupper. Samtidigt är regional närvaro viktigare än på länge – inte minst mot bakgrund av att institutets ledning år 2013 fattade beslut om att koncentrera verksamheten till tre orter (Göteborg, Stockholm och Uppsala), vilket innebar att arkiven i Lund och Umeå lades ned och att verksamheten där omlokaliseras. Projektet Nätpublicering av dialektinspelningar är ett led i strävan att dels tillgängliggöra samlingarna för människor i olika delar av Sverige, dels göra materialet relevant också för »nya» målgrupper.

Inom projektet har Dialektkartan, en digital plattform för tillgängliggörande av inspelningar, utvecklats. Plattformen riktar sig först och främst till en bred allmänhet; kartan är således inget forskningsverktyg även om den självklart kan användas av forskare som letar efter intervjuer om ett visst ämne, om eller med en viss person eller från ett visst geografiskt område. I nuläget innehåller Dialektkartan ca 700 inspelade intervjuer med tillhörande metadata.

Projektet har finansierats av institutets interna forsknings- och utvecklingsmedel. Projektledare är folkloristen Fredrik Skott och dialektologen Lena Wenner medan folkloristen och systemutvecklaren Trausti Dagsson har stått för den tekniska utvecklingen av Dialektkartan. Som projektassistenter har etnologistudenterna Sandra Bjärenberg och Marie-Louise Thomasson inhämtat medgivanden till nätpublicering från de intervjuades släktingar, ett arbete som beskrivs nedan. En direkt förutsättning för projektet har varit det omfattande digitaliseringsarbete som skett inom institutet, framför allt vid avdelningen Digital utveckling och kommunikation (DUK) och dess föregångare.

Etik och urval

Det är inte alla inspelningar i institutets samlingar som kan eller bör publiceras på nätet. Till exempel finns det en rad upphovsrättsligt skyddade inspelningar som det vore direkt olagligt att tillgängliggöra. Mest uppenbart gäller detta inspelningar av musik och andra konstnärliga uttryckssätt, men även exempelvis levnadsberättelser kan falla under lagen om upphovsrätt. Som forskningsinstitution har vi också en skyldighet att försöka skydda individer som blivit intervjuade eller omnämns i inspelningarna. För ändamålet finns t.o.m. en särskild paragraf i Offentlighets- och sekretesslagen (SFS 2009: 400). Enligt 24 kap. 4§ finns det stöd för att i upptagningar med dialektologiskt eller etnologiskt innehåll sekretessbelägga uppgifter i högst 50 år, »om det kan antas att den som lämnat uppgiften eller som uppgiften avser eller någon närstående till denne lider men om uppgiften röjs» (jfr Nordström 2012 s. 6 f., Skott 2014 s. 53 f.). För uppgifter om etnicitet, religion, hälsa, sexualitet etc. finns lagstöd för sekretessbeläggning i upp till 70 år.

Vad gäller merparten av de äldre inspelningarna föreligger däremot inga juridiska hinder för nätpublicering. Intervjuerna är inspelade inom ramen för statligt finansierad verksamhet och är således allmänna handlingar. Då inspelningarna är gjorda för mer än 50 år sedan är inte heller lagparagrafen om dialektologiska eller etnologiska upptagningar applicerbar. Därmed inte sagt att tillgängliggörandet av inspelningarna är oproblematiskt. Ett viktigt krav i de forskningsetiska riktlinjer som vi idag arbetar utifrån är att personer som vi intervjuar inte bara ska vara medvetna om syftet med våra undersökningar utan också om vad som ska hända med materialet efteråt (Forskningsetiska principer 2011). Riktlinjerna är dock anpassade för forskare, inte specifikt för nätpublicering av redan befintligt material. Det kan emellertid diskuteras om inte motsvarande riktlinjer borde finnas även för hanteringen av äldre arkivsamlingar tillkomna för forskningsändamål. Är det ur ett etiskt perspektiv försvarbart att fritt publicera material på nätet om informanterna fått löfte om att det berättade bara skulle användas för forskning? Eller om de inte ens visste om att de blev inspelade?

Under 1900-talet har forskningsetiska frågor fått ett allt större utrymme vid universiteten, men också vid arkiv, museer och andra kulturarvsinstitutioner. Följaktligen finns det i de flesta arkiv och museer samlingar som tillkommit under förhållanden som med dagens mått mätt inte skulle betraktas som etiskt godtagbara. Ett exempel härpå är att det särskilt under 1900-talets första hälft förekom att människor ovetandes spelades in av dialekt- och folkminnesarkivens utsända. Mikrofoner doldes eller uppgavs vara något annat för att få de intervjuade att tala så »naturligt» som möjligt utan att påverkas av inspelningssituationen. I *Om bandinspelning av folkmål och folkminnen* (1959) skildrar Folke Hedblom hur det kunde gå till under 1930- och 1940-talen:

I nästa socken sade vårt tilltänkta offer, traktens stora berättaroriginal, så fort han fick se oss på gårdsbacken bärande grammofonlådan emellan oss: »Jasså skä ni prova transformatorn hännör igen nu? Ja tror då assint ni får nån årning på-n!» Vi anammade tacksamt rollen som transformatorprovare, med gubben som intresserad assistent. Han ljög jakthistorier och berättade om oknytt i ett kör, vilket allt fastnade på den snurrande skivtallriken. Behöver det sägas att vi efter detta givande uppslag med framgång »provade det elektriska» i många gårdar!

Efter kriget fick vi en egen bil med inbyggd grammofonverkstad. Apparaterna i bilen förbands med mikrofonen genom en 100 meter lång kabel. Då vi rullade ut mikrofonkabeln över en gårdsplan i Västergötland, tittade gumman som skulle inspelas ut genom dörren och sa: »Åck, åck, är de en jolamätare här igen nu? Sa han mäta jola en gång te?» Jodå, visst var vi lantmätare. »Ja kom in i stöva, så får jak prata me hömmen!» Den pratstunden slutade inte förrän femtonde och sista skivsidan var fullristad, och då hade intervjuaren ännu knappast fått en syl i vädret (Hedblom 1959 s. 3; jfr Hedblom 1950 s. 74).

I samma skrift betonar dock Hedblom (1959 s. 16): »Skulle man ha gjort en inspelning utan att den talande vet om det, bör man i ärlighetens namn efteråt underrätta antingen honom själv eller hans anhöriga om saken». Hur ofta och vilka inspelningar som gjordes utan samtycke är idag okänt; detsamma gäller frågan huruvida Hedbloms sistnämnda råd följdes i praktiken under 1930-, 1940- och 1950-talen. I handledningar från 1900-talets sista decennier, t.ex. Sven Bensons artikel »Juridiska och etiska problem i samband med talspråksundersökningar» (1981), betonas samtyckeskra- vet starkt.

Ett annat problem är syftet med inspelningarna. Längre var dialekt- och folkminnesarkiven utpräglade forskningsinstitutioner. Personer som intervjuades informerades följaktligen om att inspelningarna enbart skulle användas för forskning och inte offentliggöras i t.ex. radio (Hedblom 1950 s. 74; jfr Skott 2008 s. 212 ff.). Sedan dess har både lagstiftning och arkivens uppdrag förändrats. I en helt annan utsträckning förväntas institutet idag att sprida kunskap och material till en bred allmänhet.

Sammanfattningsvis råder det alltså inga tvivel om att många inspelningar tillkommit under förhållanden som idag knappast skulle godkännas ur ett forskningsetiskt perspektiv. För institutet som kulturarvsinstitution är det samtidigt knappast ett realistiskt alternativ att överhuvudtaget inte tillgängliggöra samlingarna för andra än forskare. Frågan är inte om utan vad vi ska publicera på nätet och hur vi ska gå tillväga. Inom projektet Nätpublicering av dialektinspelningar har vi först och främst valt att avgränsa oss till äldre inspelningar gjorda på 1940- till 1960-talen, d.v.s. intervjuer med personer som i de allra flesta fall nu varit avlidna i decennier.

Vi har också valt att följa Hedbloms (1959 s. 16; jfr Benson 1981 s. 86) rekommendation i *Om bandinspelning av folkmål och folkminnen*: »Offentlig avspelning av en intalning bör inte få ske utan tillstånd av den talande eller hans anhöriga.» Som en viktig del av projektet har två etnologistudenter anställts. Deras arbetsuppgift har varit att via bl.a. hembygds- och släktföreningar söka kontakt med anhöriga till personer som intervjuats, i regel deras barn. Alla anhöriga som återfunnits har fått upplysningar om projektet och erbjudits en kopia av den aktuella intervjun samtidigt som vi också bifogat en blankett för medgivande av nätpublicering. Endast sju av de tillfrågade har nekat publicering medan drygt 700 har lämnat sitt medgivande. Många har också bifogat kompletterande information (brev, fotografier etc.) om sina släktingar för publicering på Dialektkartan. Kontextuell information om de intervjuade och ibland också intervjusituationer har på så sätt även kunnat tillföras institutets samlingar.

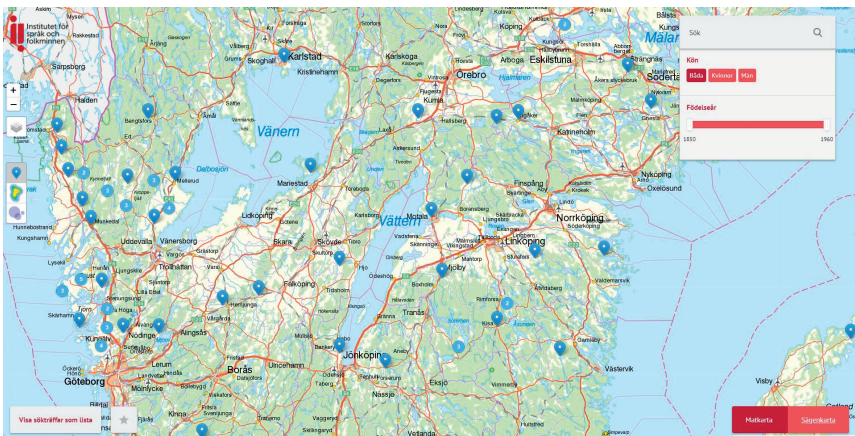
Dialektkartan

Med Dialektkartan har vi velat skapa en enkel, användarvänlig och kartbaserad plattform för tillgängliggörandet av institutets äldre fonogramsam-

lingar. Plattformen riktar sig till en bred allmänhet och förkunskaper ska inte behövas om vare sig dialekter, folkminnen eller Institutet för språk och folkminnen. Ett problem med flera av institutets tidigare databaser har varit att de i mångt och mycket har återspeglat de fysiska arkiven; för att kunna använda dessa databaser på bästa sätt krävs följaktligen ofta inte bara förkunskaper om institutet och dess samlingar utan även om hur organisationen är och har varit uppbyggd.

Med Dialektkartan har vi istället valt att skapa ett s.k. generöst gränssnitt (*generous interface*) och därmed i stor utsträckning ersatt sökrotur motsvarande enskilda fält i databasen med verktyg för att bläddra i och utforska arkivet på olika sätt (jfr Whitelaw 2015). Vidare har vi valt att låta en karta stå i centrum av plattformen för att göra det lätt för användarna att leta efter inspelningar från ett visst område utan att behöva känna till geografiska begrepp som socknar, vilket är nödvändig kunskap om man vill söka i institutets fysiska arkiv. På Dialektkartan kan användarna istället zooma in till området de är intresserade av. Varje punkt på kartan representerar en ort (socken) med inspelningar.

Förutom sökvägen via kartan är det möjligt att söka efter inspelningar via fritextsökning eller att filtrera inspelningarna efter de intervjuades kön och födelseår. Sökrutan för fritextsökning är inte begränsad till ett fält i den underliggande databasen utan söker i samtliga fält: titel, innehållsbeskrivning, namn, födelseår, inspelningsår och geografisk hemvist (socken, härad, landskap och län). Användaren kan t.ex. skriva »fiske bohuslän» och därmed finna inspelningar vars beskrivningar innehåller ordet *fiske* och som är från Bohuslän. Om användaren utför en sökning ändras punkterna på kartan så att dessa återspeglar sökresultatet. Istället för att se sökresultatet på kartan kan användarna välja att visa sökträffarna som en lista.

Varje punkt på kartan motsvarar en ort med tillgängliga inspelningar.

00:10
00:14
(719 A) Om skogspartering: uttalat av skog, ägonen, kraven, hörnet, grytan, stock, stack, "lsta" och "mua"; tjänstefisk och torpare, arbets- och måttide.

Intervju med Otto Karlsson (f. 1883) ★
Materialtyp: Inspelning

Lantbrukaren Otto Karlsson i Berg, Bärfendals socken, föddes den 27 september 1883 i Svanteborgs gård, Svanteborgs socken. När Kurtas till Bärfendals år 1914. Bilda hans förälder var födda i Svanteborg. Otto Karlsson intervjuades av Erik Karlsson den 14 maj 1960. Fotografiet på Otto Karlsson vid Inspelningstillfället av Torsten Orelus (Dialekt- och folklivsmuseet i Uppsala, acc. nr 24543). Transkriptionen är gjord av Rudolf Ljöfven i samråd med Erik Karlsson.

- (718 B) Personalia, sockens utsträckning och färdregler.
- (719 A) Om skogspartering: uttalat av skog, ägonen, kraven, hörnet, grytan, stock, stack, "lsta" och "mua"; tjänstefisk och torpare, arbets- och måttide.
- (719 B) Företsättning om måttider och torpare; om valhöjning ("hördning"), hämttak ("öröngrikt" och "tussna").
- (720 A) Om självhyvning och -tak, tornstak, böningshus och kakelugnar; ett nedbrunnet hus, ledugårdar.
- (720 B) Företsättning om gamla ledugårdar ("lsta", "hördningsgrö", grissakt ("grita" - tvångsglimma), redsättning, fästing till ljuv, hackmat.
- (721 A) Om häckstak, häckstakare ("lsta" eller "böker"), husförhör och historier därifrån.

Data på senaste nedladdning
11 items 15 items
https://www.dialektkartan.se/arkiv/interjuer/otto_karlsson/interjuer/otto_karlsson_1960_05_14_719_a

Innehåll: skogspartering
Kön: Alla Kvinna Man
Födelseår: 1800 1900
Markkarta Gåmmaplatta

I de fall det finns digitaliserade fotografier eller transkriptioner av inspelningar är det möjligt att ta del av dessa samtidigt som man lyssnar på intervjun.

Om användaren klickar på en punkt på kartan öppnas en förteckning över intervjuade personer från området. Därifrån är det möjligt att klicka sig vidare till respektive intervju. Förutom en innehållsbeskrivning av intervjun återfinns där ofta också en kortfattad beskrivning och i vissa fall även ett fotografi av den intervjuade. Härifrån kan man också lyssna på inspelningarna. Finns det digitaliserade transkriptioner kan man följa med i dessa samtidigt som man lyssnar på inspelningen. Vidare är det via Dialektkartan möjligt att dela utvalda inspelningar på sociala medier och att spara dem i en lista för att lyssna på dem vid senare tillfälle.

Dialektkartans webbgränssnitt är utvecklat i JavaScript och med ramverket React.js. Den underliggande databasen består av två delar. Förutom en relationsdatabas i MySQL för lagring och underhåll av data med ett administrationsgränssnitt i Django används Elasticsearch för plattformens sökfunktioner. Fördelen med Elasticsearch är att dess sökmotor är anpassad för fulltextsökningar och för att leverera snabba sökresultat oberoende av i vilka fält datan ursprungligen matades in. För plattformen exporteras således data lagrad i MySQL-databasen till Elasticsearch. Webbgränssnittet för Dialektkartan hämtar i sin tur data från Elasticsearch via JSON API. De tekniska lösningar som utvecklats inom projektet har gjorts tillgängliga som s.k. Open source och det är således fritt för andra att använda eller vidareutveckla dem.

Utvecklingsmöjligheter

En första version av Dialektkartan innehållande ca 700 inspelningar kommer att lanseras under hösten 2018. Även om plattformen redan då kommer att utgöra den största svenska nätbaserade samlingen av äldre dialektinspelningar hoppas vi med tiden kunna utöka antalet inspelningar på den publika

plattformen, inte minst från senare decennier. En avancerad och forskningsinriktad version av Dialekttkartan är också under uppbyggnad. Tanken är att i den avancerade versionen för forskning tillgängliggöra fler inspelningar men också kontextualiserande material, t.ex. inspelningsjournaler med information om intervjuerna och de intervjuade.

Litteratur

- Benson, Sven, 1981: Juridiska och etiska problem i samband med talspråksundersökningar. I: *SvLm* 1981, s. 82–86.
- Forskningsetiska principer 2011 = Forskningsetiska principer vid humanistisk-samhällsvetenskaplig forskning. 2011.
[Webadress: www.codex.vr.se/texts/HSFR.pdf. Hämtad den 10 april 2018.]
- Hedblom, Folke, 1950: Grammofonupptagning av dialekter och folkminnen i Sverige 1935–1950. I: *SvLm* 1950, s. 63–81.
- 1959: *Om bandinspelning av folknål och folkminnen. Några erfarenheter och råd*. Uppsala.
- 1967: Om avlyssning och utskrivning av dialekttexter i fonogram. Några erfarenheter och problem. I: *Nysvenska studier* 47, s. 201–234.
- Nordström, Annika, 2012: Riktlinjer för hantering av myndighetens samlingar med hänsyn till offentlighet och sekretess, etik och upphovsrätt. [Sine loco.]
- SFS = *Svensk författningssamling*. Stockholm 1825–.
- Skott, Fredrik, 2008: *Folkets minnen. Traditionsinsamling i idé och praktik 1919–1964*. Göteborg.
- 2014: Finns det på nätet? Nätpublicering som kulturarvsproduktion. I: *Tidsskrift för kulturforskning* 2014: 3, s. 51–61.
- Whitelaw, Mitchell, 2015: Generous Interfaces for Digital Cultural Collections: I: *Digital humanities quarterly* 2015: 9.1. [Webbadress: www.digitalhumanities.org/dhq/vol/9/1/000205/000205.html. Hämtad den 11 april 2018.]